

FAS

(فاس)

Fas'ın eski başşehri.

Ülkenin kuzeyinde Orta Atlas plato-sundaki Sâiyis ovasında ve Zelağ (Zelâğ) dağıının eteklerindeki Sebû ırmağı havzasında kurulmuştur. Sebû'nun önemli kollarından Fas ırmağının sağ ve sol kıyısı boyunca yayılmış olan şehir bugün Fâsûlbâdî (Eski Fas) ve Fâsûlcedîde (Yeni Fas) diye iki kısma ayrılır. Coğrafi konumu itibarıyla kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinde devam eden iki tabii ana yolun kesiştiği noktada bulunan Fas ülkenin en önemli tarihî şehirlerinden biridir ve çeşitli dönemlerde devletin, bazan da nüfuz kazanmış birtakım idarelerin merkezi olmuştur. Şehrin kuruluşuyla ilgili bilgiler birbirinden farklıdır. Ebû Ubeyd el-Bekrî ve diğer bazı müelliflere göre Fas'ın Endülüs mahallesi (adve) II. İdrîs tarafından 192'de (808), Karaviyyî'nin mahallesi ise 193'te (809) kurulmuştur. Bazı müellifler de şehrin yarısını I. İdrîs'in ırmağın sağ kıyısına ve 172'de (789) Medînetü Fâs adıyla, diğer yarısını da bundan yirmi yıl sonra oğlu II. İdrîs'in ırmağın sol kıyısına ve Aliyye adıyla kurduğunu ileri sürmektedirler. Şehrin neden Fas ismiyle anıldığı tam olarak bilinmemektedir; *Ravzü'l-ı kırtâs* müellifi bazı rivayetler zikretmekteyse de bunların tamamında efsanevi bir hava vardır.

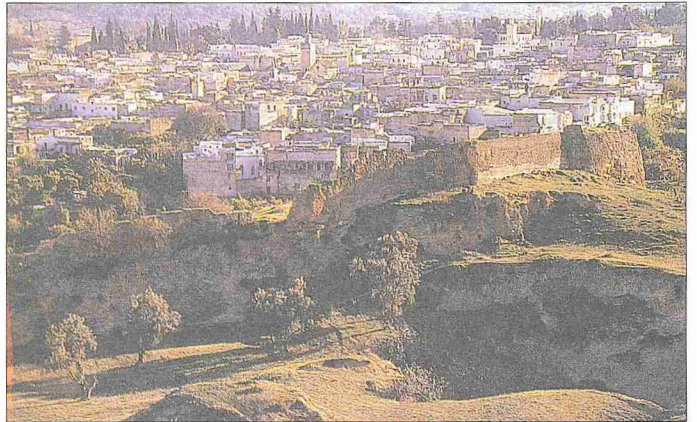
Fas tarih boyunca çeşitli alanlarda büyük bir gelişme göstermiştir ve bunun sebebi mevkîinin çok sulak olmasıdır. Toprağı verimli hale getiren, yüzlerce değirmeni çalıştıran ve halka hiçbir zaman sıkıntı çekirtmeyen suyun kaynağı Cevâhir vadisi de denilen Fas vadisinden akan ırmaktır. İdrîsîler zamanında (789-926) döşenen ve XX. yüzyıla gelinceye kadar fevkalâde randımanlı hizmet gören su şebekesiyle ilgili olarak 1127 (1715) tarihinde kaleme alınan bir belge (Abdülkâdir Zemâme, sy. 31, s. 143-150), suyun şehre dağıtımı hakkında çok ince ayrıntılar vermektedir. Fas ırmağı ve birleştiği Sebû Ortaçağ'da iktisadî canlılığa ve Fas'ın diğer şehirlerle, hatta dış ülkelerle mübâdeleye dayalı ticarî faaliyetlerini geliştirmesine de yardımcı olmuştur.

Fas şehrinde kuruluşundan beri Araplar'la Berberîler birlikte yaşamaktadır. Araplar'ın bir kısmı İfrîkiye'den (Tunus), Endülüs'ten ve hatta Irak'tan gelmişler-

dir. I. Hakem devrinde (796-822) Kurtuba'da (Cordoba) ortaya çıkan Rabaz ayaklanmasının arkasından binlerce Arap buraya göç etmiş ve sonradan Endülüs mahallesi denilen kesime, Kayrevan'dan gelenler de Karaviyyî'nin mahallesi adını alan kesime yerleştirilmiştir. Bunlar arasında zaman zaman çatışmalara varan geçimsizlikler meydana gelmiştir. 312 (924) yılında Mûsâ b. Ebû'l-Âfiye ez-Zenâtî tarafından işgal edilen Fas İdrîsîler'in idaresinden çıktı ve ertesi yıl Fâtîmîler'e bağlandı. 322'de (934) Endülüs Emevîleri'nin nüfuz alanına giren şehir, daha sonra Cevher es-Sikillî ve Zirî b. Menâd es-Sanhâcî vasıtasıyla yeniden Fâtîmî yönetimi çok sürmedi ve 973'te Emevîler tekrar duruma hâkim oldular. Emevî-Fâtîmî rekabetini Emevî-Zenâte rekabeti takip etti. Önceleri Büyük Zenâte kabilesinden Zirî b. Atıyye el-Mağrâvî'ye bağlı kalan şehir onun ardından Mağrâve, Benî İfren ve Miknâse kabileleri arasında hâkimiyet mücadelesine sahne oldu. Sonraları Miknâse kabilesi çekışmeden vazgeçtiği halde diğer ikisi Fas'ın Murâbîtlar'ın hâkimiyeti altına girdiği tarihe kadar (462/1070) mücadeleye devam etti. Zenâtelere Fas'ın iktisadî ve stratejik konumunu daha iyi değerlendirdiler; zira mevkîi itibarıyla onların Doğu Mağrib (Fas) boyunca Sicilmâse'ye kadar yayılmalarına imkân veriyordu. Fas'ın Murâbîtlar'ın eline geçtiği dönemde yaşayan Ebû Ubeyd el-Bekrî (ö. 487/1094) burayı yahudi iskânın yoğun olduğu, 300'den fazla değirmenin ve yirmiden fazla hamamın bulunduğu bir şehir olarak tanıtır. Yahudilerin faaliyetlerine de temas eden Bekrî onların buradan diğer ülkelere gidip geldiklerini yazmakta ve o dönemin Fas'ında oynadıkları ekonomik rolü vurgulamaktadır.

Merakeş'in başşehir olmasından sonra Fas'ın siyasî yönden gerilediği, buna karşılık iktisadî ve içtimâî hayattaki rolünün artarak devam ettiği görülmektedir; özellikle meşhur coğrafyacı İdrîsî'nin (ö. 560/1165) vermiş olduğu bilgiler bu doğrultudadır. XI. yüzyılda Kurtuba ve Kayrevan'dan gelerek buraya yerleşen gruplar şehirdeki kültürlü ve meslek sahibi nüfusun artmasını sağlamıştır. Fas 541 (1146) yılında Muvahhidler'in hâkimiyetine geçti ve yaklaşık bir asır devam eden bu dönemde önemli bir medeniyet seviyesine ulaştı. Abdülvâhid el-Merrâkûşî Fas'ın bu dönemdeki durumunu anlatırken halkının son derece zeki, medenî ve zarif, dillerinin ise bölgenin en fasih dili olduğunu söyler; buranın verimliliğinden bahsettikten sonra da Murâbîtlar'ın Masmûde kabilesini kontrol edebilmek için Fas'ın yerine Merakeş'i başşehir yaptıklarını anlatır. XII. yüzyılın ilk yarısındaki Fas hakkında geniş bilgi veren İdrîsî, şehrin önemli bir ırmakla birbirinden ayrılmış iki kısımdan meydana geldiğini ve Karaviyyî'nin kısmında Endülüs kısmına göre daha bol su bulunduğunu, görkemli bir mimariye sahip şehrin son derece temiz görüldüğünü, çevrede bulunan çok sayıda değirmenin, saray ve evlerde devamlı akan çeşmelerin dikkat çektiğini, topraklarının çok mûmbit, havasının temiz ve halkının müreffeh olduğunu belirtmektedir (*Şıfatü'l-Mağrib*, s. 86-87).

648'den (1250) itibaren Merînîler'in idaresine geçen Fas tekrar başşehir olarak seçildi. Burası yerli halka, göçmenlere ve askerî unsurlara dar gelmeye başlayınca Ebû Yûsuf Ya'kûb yakında başka bir şehrin kurulmasını emretti (674/1275). Önceleri Medînetülbeyzâ, daha sonra Fâsûlcedîde adı verilen bu yeni

Fas şehrinde
bir görünüş

Fas seyrinden bir başka görünüş

şehirde saltanat sarayı, şehzadelere ait köşkler, göz kamaştırıcı binalar, sultanın atlarına mahsus ahırlarla muhafız birliği için kışlalar, cami, darphâne ve bir su kemeri inşa edildi. Yahudilere de özel bir mahalle ayrılmış, ancak binaların o dönemde tamamlanamaması sebebiyle bunların büyük bir kısmının yeni evlerine taşınması XV. yüzyılın başlarına kadar gecikmiştir. XIV. yüzyıldan itibaren Endülü's'ten gelen sermaye ve meslek sahibi yahudiler Fas'taki ticarî hayatta çok önemli rol oynadılar; hatta sarayın siyaseti üzerinde de etkili olmaya başlayarak bir zaman sonra bazı vezirlikler ve önemli mevkiler elde edip mutlak nüfuzlarıyla Merînîler'in idarenden uzaklaştırılmasına yol açtılar. Tarihinin en parlak günlerini Merînî idaresinde yaşayan Fas'ta muhtelif sanat dalları ortaya çıktı, özellikle Endülü's tarzı mimarî ve süsleme sanatı yayılmaya başladı. Bütün Mağrib'i etkisi altına alan bu tarz, bazı değişikliklerle birlikte orijinal çizgisini koruyarak günümüze kadar gelmiştir. Bu dönemde ilmî faaliyetlerde de büyük gelişme olmuş, çok sayıda medrese inşa edilerek Mâlikî fıkıhı yaygınlaştırılmıştır. Karaviyyî Camii vakıflar sayesinde büyük bir ilim merkezi haline geldi; burada özel kitapları ve dersleri olan ilmî kürsüler kuruldu.

XVI. yüzyılın ortalarında Fas sembolik olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı kalan Vattâsiler'in hâkimiyetindeydi. Bu dönemde (1471-1549) şehir sosyal açıdan tam anlamıyla çökmüştür; hastahane ve hanların sayısının azaldığı, Endülü's'teki son İslâm devletinin yıkılışı ve Portekizliler'le İspanyollar'ın Mağrib sahillerini ele geçirmeleri üzerine fikrî hayatın da gerilediği görülür. İktidar Sa'dîler'in eline geçtikten sonra (1549) Mas-

mûdeler'e yakınlığı sebebiyle Merakeş merkez olarak seçilmişse de Fas'a özellikle iktisadî bakımdan büyük önem verilmiştir. Fakat Ahmed el-Mansûr'un ölümlüyle (1012/1603) Fas'a hâkimiyet konusunda oğulları arasında kanlı mücadeleler patlak verdi. Altmış yıl devam eden ve Fas tarihinin en karanlık devrini teşkil eden bu karışık dönem sonunda şehir mahallî bir ailenin eline geçti. Ardından Filâlîler'den Mevlây Reşîd el-Alevî burayı istilâ ederek karışıklıklara son verdi (1667) ve bir restorasyon dönemi başlattı. Yerine geçen kardeşi Mevlây İsmâil'in uzun iktidarı sırasında (1672-1727) idare merkezinin Mîknâs'a taşınması ve bazı karışıklıklar yüzünden şehir geriledi. Onun ölümü üzerine çocuklarının birbirleriyle mücadeleye girmeleri otuz yıl sürecek yeni bir anarşi dönemini başlattı ve bu kargaşa ancak 1757'de III. Muhammed'in tahta çıkmasıyla sona erdi.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fas ekonomik açıdan yavaş yavaş dünyaya açılmaya başladı. Avrupalı ve Amerikalı pek çok tüccar buraya gelerek yerleşti; ayrıca Sultan Mevlây I. Hasan (1873-1895) bazı sanayi tesisleri kurdu ve imar faaliyetinde bulundu. XX. yüzyılın başında şehir yeni bir döneme girdi. 1907'de bazı karışıklıklar çıktı ve Mevlây Abdülazîz'in 1908'de iktidardan düşmesinde Fas halkı aktif rol oynadı. Yeni sultan Mevlây Abdülhafîz'in ağır vergiler koymasına sert tepki gösterilmesi ve Şubat 1911'de isyan çıkması üzerine zor durumda kalan sultan Fransa'dan yardım istedi. Gönderilen General Moinier kumandasındaki ordu şiddetli çarpışmalardan sonra Fas'a girdi ve duruma hâkim oldu (21 Mayıs 1911); bu bir Avrupa ordusunun Fas halkı ile ilk teması idi. Fâsûlcedîde'nin güneyine yerleşen Fransız askerleri, 30 Mart 1912 tarihinde Fransa ile Fas arasında bir himaye (protektora) antlaşmasının imzalanmasında etkin rol oynamışlardır. Himaye yönetiminin başlaması üzerine Fas'taki askerî birliklerle Berberî kabileleri ayaklandılarsa da şehri Fransız hâkimiyetinden kurtaramadılar.

Bağımsızlığın elde edilmesinden sonra Fas vilâyetinin merkezi olan ve bugün ülkenin üçüncü büyük şehri teşkil eden Fas, zenginlerin ve çalışan kesimin çoğunun Dârülbeyzâ'ya göç etmesi sebebiyle ekonomik yönden geriledi. Aynı zamanda Mağrib'in her tarafında açılan üniversite ve enstitüler bu-

ranın ilmî merkez olma özelliğini de gölgeledi; bilhassa bunu eski Karaviyyî Üniversitesi'nin modern bir hal alması çok etkiledi.

Fas şehrinde kurulduğu İdrîsiler döneminden itibaren cami, medrese, han ve hamam gibi birçok tarihî eser inşa edilmiştir. İdrîsiler'in yaptırdığı ilk binalar Câmiü'l-eşyâh (192/808), Câmiü's-şürefâ (Câmiü'l-eşrâf, 193/809), Câmiu Fâtîma (242/857) ve Câmiu Endülü's'tür (245/859-60). Câmiu Fâtîma'nın adı Zenâtelere tarafından Karaviyyî olarak değiştirildi ve Câmiu Endülü's ile birlikte genişletilerek her ikisi de bulundukları mahallelerin en büyük iki camii haline getirildi. Karaviyyî Camii bugünkü şekline Murâbitlar'dan Ali b. Yûsuf b. Tâşfîn zamanında kavuştu. Muvahhidler şehrin etrafını kuşatan bir sur inşa ettiler. Bu surun Bâbü Mahrûk ve Bâbü Cîse, daha sonra Merînîler'in Fâsûlcedîde kesiminde yaptırdıkları surun da Bâbüs-semmârîn, Bâbüddekâkin ve Bâbülmahzen adlarını taşıyan kapıları günümüze kadar gelmiştir. Şehirde Merînîler döneminde inşa edilen camilerin en önemlileri Hamrâ, Lellâ Zehr ve Lellâ Garîbe, medreselerin en önemlileri ise Saffârîn, Attârîn, Bû İnâniyye, Misbâhiyye ve Sihric'dir. Sa'dîler'den de bugüne iki burç ulaşmıştır. Filâlîler'le birlikte yeni mimari eserler ortaya çıktı; çok sayıda cami ve medrese yapılırken eskileri de onarıldı. Yeni yapılan camilerin başlıcaları Bâbü Cîse, Resîf, Siyâc ve Mevlây Abdulah, medreselerin en önemlisi de Şerrâtin'dir; bu dönemde birçok türbe de inşa edilmiştir. Fas bugün UNESCO tarafından milletlerarası tarihî şehir statüsüne alınmış durumdadır.

Fas dericilik, bakırcılık, dökmeçilik gibi el sanatlarını yaşatmış, özellikle adını ülkenin Batı dillerindeki karşılığından (Maroc) alan maroken (kırmızı keçi deri-

Krallık Sarayı'ndaki cami - Fas

si) ve yine adını Fas'ın Batı dillerindeki telaffuzundan (Fès, Fez) alan fes yapısında dünyaca ün kazanmıştır. Bugün dokumacılık, mutfak eşyası, süt ürünleri ve maden suyu şişeleme gibi modern iş kolları ve sanayi dallarına da sahiptir. Ağaç ve alçı üzerine oymacılık ve bina süsleme sanatlarından ise eskiden olduğu gibi liderliğini sürdürmektedir. Şehrin 1926'da 81.172, 1952'de 179.400 ve 1982'de 448.823 olan nüfusu 1987 yılinda 631.000 idi.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 89, 154; Bekrî, *el-Mesâlik* (nşr. de Slane), Paris 1965, s. 115; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, IV, 230-231; Abdülvahîd el-Merrâkûşî, *el-Mu'cib fi telhîşi aḥbârî'l-Mağrib*, Kahire 1368/1949, s. 357; İbn Ebû Zer, *Ravzû'l-kırtâs* (nşr. M. el-Hâşimî el-Filâlî), Rabat 1355/1936, I, 44, 48, 50; İbnü'l-Hatîb, *Mi'yârü'l-ihtiyâr* (nşr. M. Kemal Şebâne), Muhammediye, ts. (Matbaatü Fedâle), s. 172-179; ez-Zâhretü's-seniyye (nşr. İbn Ebû Şeneb), Cezayir 1339/1920, s. 186-188; İbn Haldûn, *el-İber*, VII, 401-402; Kalkaşendî, *Subḥü'l-a'sâ*, V, 148-152; Himyerî, *er-Ravzû'l-mi'fâr*, s. 434-435; Vezzân ez-Zeyyâtî, *Description de l'Afrique* (trc. A. Epaulard), Paris 1956, I, 179-241; *Meşâhîru a'yânî Fâs* (nşr. Abdülkâdir Zemâme, *el-Baḥşû'l-ilmî*, sy. 4-5 içinde), Rabat 1964; Ali el-Ceznâî, *Zehretü'l-âs fi binâ'i medîneti Fâs*, Rabat, el-Hizânetü'l-âmmeh; İdrîsî, *Şifâtü'l-Mağrib* (Fransızca kısmı), s. 86-87; *Géographie d'Abaulféda*, II/1, s. 170, 171, 172, 186-187; Kâdirî, *Neşrû'l-meşânî*, I-IV; Selâvi, *Kitâbü'l-İstikşâ*, I, 199; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *Selvetü'l-enfâs fi men ukbire mine'l-'ulemâ' ve's-sulehâ' bi-Fâs*, Fas 1335/1916; A. Bel, *Les Industries de la céramique à Fès*, Paris 1918; a.mlf., *Inscriptions arabes de Fès*, Paris 1919; P. Champion, *Le Maroc et ses villes d'art*, Paris 1927; G. Lucas, *Fès dans le Maroc moderne*, Rabat 1937; R. Le Tourneau, *Fès avant le protectorat*, Rabat 1949; a.mlf., *Fez in the Age of the Marinids*, Oklahoma 1961; a.mlf., "Fas", *EI*² (Fr.), II, 837-840; Abdülhâdî et-Tâzî, *Câmi'u'l-Ḳaraviyyîn*, Beyrut 1972, I-III; T. Burckhardt, "Fez", *The Islamic City* (ed. R. B. Sergeant), Paris 1980, s. 166-176; a.e.: *İslâm Şehri* (trc. Elif Topçugil), İstanbul 1992, s. 231-244; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib 'abre't-târîḥ*, Dârülbeyzâ 1405/1984, II, 131; a.mlf., *et-Teyârâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye bi'l-Mağrib kable'l-ḥimâye*, Dârülbeyzâ 1985; Muhammed Mezzin, *Fâs ve bâdiyetühâ*, Rabat 1406/1986; N. Ziyâde, "Medînetü Fâs fi't-târîḥ", *Ebhâs*, XVIII/1, Beyrut 1965, s. 78-90; R. Blachère, "Fès chez le géographes arabes du Moyen âge", *Analecta*, Damas 1975, s. 541-548; Abdülkâdir Zemâme, "Veşîka ḥadâriyye 'an şebeketi tevzi'l-miyâh fi Fâsi'l-ḳadîme", *el-Baḥşû'l-ilmî*, sy. 31, Rabat 1400/1980, s. 141-150; E. Levi - Provençal, "Te'sisü medîneti Fâs" (trc. Saïd en-Neccâr - Ahmed el-Yâbüri), a.e., sy. 31 (1400/1980), s. 157-183; H. Terrasse, "Fas" (Monuments), *EI*² (Fr.), II, 840-842.

İBRÂHİM HAREKÂT

FAS ŞERİFLERİ

H. Hasan'ın soyundan gelen ve II. (VIII.) yüzyılın sonlarından günümüze kadar Fas'ta yönetime hâkim olan hânedanlar (bk. FİLÂLİLER; HASENİLER; İDRİSİLER; SA'DİLER).

FASD

(bk. HACAMAT).

FÂSİK

(الفاسق)

İlâhî emirlere itaatten ayrılıp âsi olan mümin veya kâfir anlamında kelâm ve fıkıh terimi.

Sözlükte "hurma ve benzeri şeyler için kabuğunu yırtıp çıkmak; belirli bir sınırı aşmak" anlamına gelen fîsk veya fûsûk kökünden türemiş bir sıfat olan fâsık, değişik mezheplere mensup âlimlerce yapılmış farklı tarifleri bulunmakla birlikte terim olarak "haktan sapan, Allah'ın emirlerine itaatten ayrılan âsi mümin veya kâfir" diye tanımlanabilir.

Fâsık kelimesinin Câhiliye döneminde terim olarak kullanılmadığı bilinmektedir. Kur'an-ı Kerim'de kök halinde yedi, çekimli fiil olarak on ve fâsık şeklinde de (ikisi tekil, diğerleri çoğul) otuz yedi yerde geçmektedir. Bazı âyetlerde yahudiler, hristiyanlar, müşrikler ve münafıklardan söz edilirken çoğunun fâsık olduğu bildirilir (meselâ bk. el-Bakara 2/99; Âl-i İmrân 3/110; el-Mâide 5/47, 59; et-Tevebe 9/67). Diğer bazı âyetlerde ise fîsk ve fûsûk müminlere nisbet edilir (bk. el-Bakara 2/197, 282; en-Nûr 24/4). Âyetlerde belirtildiğine göre Allah fâsıklardan razı olmaz, yaptıkları malî hayırları kabul etmez ve kendilerini hidayete erdirmez; onları dünyada cezalandırdığı gibi ahirette de cehennemle atar. Yine bir kısım âyetlerde müminin fâsıkla eşit tutulmayacağı, Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmeyenlerin fâsık olduğu ve Kur'an'ı fâsıkların inkâr ettiği bildirilir ki bunlar kâfirler için verilmiş hükümlerdir. Bir grup âyetle de leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanıp ölmüş, canavarlarca parçalanmış hayvanların etinin yenmesi ve fal okları ile kismet aranması fîsk olarak nitelendirilmiştir (bk. M. F. Abdülbâkî,

el-Mu'cem, "fîsk" md.). Bu âyetleri tefsir eden âlimler Kur'an'da fîskın "inkâr etmek (küfr), şirk dışındaki günahları işlemek, yalan söylemek, sövmek, lakap takmak, Hz. Peygamber'in emrine muhalefet etmek" gibi mânalara geldiğini belirtmişlerdir (Taberî, IV, 135-140; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûn*, s. 464-465).

Fîsk ve fâsık kelimeleri hadislerde ve sahâbe sözlerinde de geçmektedir. Hz. Peygamber mümine sövmenin günah (fûsûk) olduğunu ve fîskla itham edilen kişinin fâsık olmaması halinde bu sıfatın itham edene döndüğünü söylemiş (Buhârî, "Edeb", 44; *Müsned*, V, 181), nimetlere şükretmeyen ve belâlara tahammül göstermeyen kadınların fâsık ve dolayısıyla cehennemlik olduklarını, deccâl Medine'ye girdiğinde bütün fâsık ve münafıkların onun yanında yer alacağını haber vermiştir (*Müsned*, III, 428; IV, 338). Ashaba nisbet edilen bazı rivayetlerde onların Harûriyye'yi (bk. HÂRİCİLER) fâsık olarak niteledikleri, âlimlerin fâsık olması durumunda sosyal dengenin bozulacağı ve fîskın çeşitli mertebelerinin bulunduğunu söyledikleri belirtilmektedir (Buhârî, "Tefsîr", 18/5; Dârimî, "Muḳaddime", 29; İbn Mâce, "Fiten", 21; Tirmizî, "İmân", 15).

Kelâm ilminde fâsık terimine ilişkin tartışmalar II. (VIII.) yüzyılın başlarına kadar uzanır ve özellikle dinî statüleri açısından fâsıkların durumu "vâidü'l-fûsûk" başlığı altında incelenir. Fâsık kavramı etrafındaki tartışmaların müslümanlar arasında ihtilâfa konu teşkil eden ilk problemlerden olduğu kabul edilir (İbn Teymiyye, III, 182).

Hasan-ı Basrî, bazı Selef âlimleri ve Bekriyye'ye göre fâsık münafıktır. Zira fâsık, azabı gerektiren günahlar işlemek suretiyle Hz. Peygamber'i tasdik ettiği ne dair verdiği sözde durmamıştır. Nitekim Resûl-i Ekrem yalan söylemenin münafıklık âlameti olduğunu belirtmiştir (Teftâzânî, II, 190). Ancak Hasan-ı Basrî'nin daha sonra bu görüşünden döndüğü söylenir (Sâbûnî, s. 80).

İlk defa Mu'tezile'nin kurucusu Vâsıl b. Atâ, büyük günah işleyen müminin iman çerçevesi dışına çıktığını, fakat tasdik ve ikrar rûkûnlerini koruduğu için kâfir statüsüne girmeyip imanla küfür arasında yer alan fîsk mertebesinde bulunduğunu ileri sürmüştü ve bu görüşünün müslümanların icmâına dayandığını savunmuştur. Ona göre büyük günah işleyen kimse için Hasan-ı Basrî fâsık mü-